

Hajnalok hajnala

A pluralis interpretációja a védikus Uşas istennő himnusaiban

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
1.1. A Ṛgvedáról	5
1.2. A védikus vallásról a Ṛgveda alapján	7
2. Uṣas	9
2.1. Az istennő jelzői.....	10
2.2. A Hajnal és az Éj	13
3. A pluralis probléma (nyelvtani kérdések, válaszok, vélemények)	16
3.1. I. Ókori, középkori interpretációk	17
3.2. II. Uṣas mint születés és újraszületés (folytonosság, stabilitás és örökkévalóság)	17
3.3. III. Régi és új Uṣasok	19
3.4. IV. Uṣas mint fények.....	20
3.5. V. Uṣas mint évszakok	20
3.6. Két vagy három Uṣas	21
4. Uṣas-himnuszok listája.....	22
5. Himnusz fordítás	23
6. Összegzés	25
7. Függelék	27
8. Rövidítések jegyzéke	28
9. Bibliográfia.....	28

Bevezetés

Az ind irodalom minden bizonnyal legrégebb fennmaradt és legnagyobb presztízsű műve a *Ṛgveda-saṁhitā*. A rituális himnuszok e gyűjteményéből képet kaphatunk a gyakran hinduizmusnak nevezett vallás legkorábbi formáiról, isteneiről, világképéről. Dolgozatomban röviden képet szeretnék adni a *Ṛgveda-saṁhitā* keletkezéséről, szerkezetéről és a szövegekből kiolvasható mértékben a védikus vallás főbb aspektusairól. A továbbiakban ezen belül is a *Ṛgveda*-hymnuszok egy különleges csoportjával, az Uṣas-hymnuszokkal kívánok foglalkozni. Kutatásomhoz filológiai módszert választottam, mivel képi- és más ábrázolások, valamint régészeti adatok nem állnak rendelkezésre az általam vizsgálni kívánt korból, így a probléma csupán a ránk maradt szövegek vizsgálatával közelíthető meg.

Uṣas kiemelkedő jelentőségű istennő a korai védikus vallásban, a védikus irodalom túlnyomó többségben hímnemű istenekből álló panteonjában. A *Ṛgveda* 1028 himnuszából huszonegy himnusz kizárólag őhöz szól, mellyel kiemelkedik a többi védikus istennő közül.¹ A későbbi hinduizmusban azonban szinte teljesen eltűnt Uṣas istennő tisztelete, akinek névalakját az indoeurópai tradícióból egyes kutatók a görög Ēōs-szal és latin Aurorával hozták rokonságba.²

A hajnalhoz szóló himnuszcsoporton belül megfigyelhető különleges jelenség, hogy bár a legtöbb szöveghelyen az istennő neve singularisban áll, jó néhány esetben pluralisban (is) szerepel. A jelenségre a külföldi szakirodalomban többen is felhívják a figyelmet, átfogó tanulmány azonban eddig nem készült.³ Sajnálatos módon magyar nyelven elenyésző számú adat található a témáról. Dolgozatom folytatásában ezen jelenség (pluralis) lehetséges okaira kívánok választ találni a himnusz-szövegek elemzésén és a korábbi kutatások által szolgáltatott vélemények bemutatásán keresztül. Valamint vallástörténeti szempontból is vizsgálom a hajnal-istennő jelenlétét a rokonnyelvű vallásokban, illetve a többi istenhez viszonyított jelentőségét és funkciókörét a védikus vallásban. Így remélem, dolgozatom nem csak a

¹ A legtöbb szerző nem adja meg pontosan a himnuszok számát: MACDONELL 1897, 46.: „...about 20 hymns...”, (A *The Usas Hymns of the Rgveda* c. műben 20 fordítás szerepel, de a szerzők külön felhívják a figyelmet, hogy egyet, a X. 172. himnuszt kihagyták), UPADHYA 12.: „...as many as twenty hymns...” (lábjegyzetben felsorolja a 20 himnusz sorszámát, hibákkal), GONDA 1975, 163.: „...twenty hymns addressed to Uṣas...”

² MACDONELL 1897, 8.

³ MACDONELL 1897, 1917.

GONDA 1975.

O’ FLAHERTY 1981.

Továbbá lásd a Bibliográfiát.

nyelvtörténet, hanem a vallástörténet, esetleg az összehasonlító vallástudomány számára is érdekes eredményekkel szolgálhat.⁴

Az 1800-as évek végétől az 1900-as évek közepéig több angol, német és francia nyelvű fordítás is készült a *Ṛgveda-saṁhitā*hoz, valamint a védikus vallást elemző művek, monográfiák is napvilágot láttak. A fordítások közül az egyik legkorábbi Max MÜLLERÉ, amely a Sāyaṇa-féle kommentárt is tartalmazza. A német fordítások közül kiemelendő GRASSMANNÉ 1876-77-ből.⁵ Szintén gyakran idézett angol nyelvű fordítások GRIFFITH és WILSON művei, azonban ahogy több kutató is megjegyzi, igény lenne modern, az újabb kutatások eredményeit is figyelembe vevő fordítások elkészítésére.⁶

A védikus vallást vizsgáló művek közül meg kell említeni OLDENBERG *Die Religion des Veda*,⁷ KEITH *The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads*,⁸ BLOOMFIELD *The Religion of the Veda*⁹ és RENOU és FILLIOZAT művét a *L'Inde classique*,¹⁰ és nem utolsósorban a 60-as évek kutatásaihoz kapcsolódóan GONDA műveit.¹¹

Továbbá megemlítené MACDONELL több műve, amellyel nem csak a védikus vallást, hanem a védikus nyelvtant is igyekezett leírni, számos himnuszfordítást is közre adott.¹² Azonban, ahogy arra JAMISON és WITZEL is felhívják a figyelmet, ezen munkák nagy része mára elavult, gyakran sematizáló képet nyújt, vagy a Dumezil-féle csoportosító hajlamnak megfelelően leegyszerűsíti a védikus istenek funkció-körét, és egy utólag megkonstruált rendszerbe

⁴ A szanszkrit szövegek átírásánál a nemzetközi tudományos rendszert követtem, valamint a védikus szanszkritban szokásos hangsúlyjeleket is feltüntettem, azonban nem az *udātta* (emelkedő) hangsúlyokat jelöltem, hanem a *Ṛgveda-saṁhitā*ban megszokott jelölést követtem. A fordításokban az általam beillesztett kiegészítések, megértést könnyítő szavak, kifejezések szögletes zárójelben szerepelnek.

⁵ GRASSMANN 1876-77

⁶ JAMISON – WITZEL 1992, 6.: „Unfortunately there is no complete modern English translation, though there are unsatisfactory and outmoded ones by H. H. Wilson (1888) which largely depends[sic] on the medieval commentary of Sāyaṇa, and by R. T. H. Griffith (1889-92).”

⁷ OLDENBERG, H. *Die Religion des Veda*. Stuttgart: 1917. [Berlin 1894] Engl. transl.: *The Religion of the Veda* 1896.

⁸ KEITH. *The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads*. 2 vols. (Harvard Oriental Series 31, 32.) Cambridge: Mass, 1925. [Repr. Delhi 1970].

⁹ BLOOMFIELD, M. *The Religion of the Veda. The ancient religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*. New York - London. 1908.

¹⁰ RENOU – FILLIOZAT. *L'Inde classique. Manuel des études indiennes I*. Paris: Payot, 1947. 270-380. [Repr. Paris 1985]

¹¹ GONDA J. *The Vision of the Vedic Poets*. The Hague: Mouton, 1963; Uő. 1959;

Uő. *Vedic Literature (Saṁhitās and Brāhmaṇas)* In: *A History of Indian Literature*, Vol. I, Wiesbaden, 1975.

¹² További védikus nyelvtannal foglalkozó művek: WHITNEY, William Dwight. *A Sanskrit Grammar, including both the classical language, and the older dialect, of Veda and Brahmana*. Leipzig – London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co Ltd. 1896.

RENOU, Louis: *Grammaire de la langue védique*. 454 pp. (Collection ‘ Les Langues du Monde ’.) Paris: Les Éditions de Lyon, 1952, 3, 500.

Újabb, friss áttekintés: DAHL, Eystein. *Time, Tense and Aspect in Early Vedic Grammar. Exploring Inflectional Semantics in the Rigveda*. Leiden; Boston: Brill, 2010.

igyekszik beilleszteni őket.¹³ Véleményem szerint az istenek csupán természeti erőkként, jelenségek perszifikációiként való felfogása is erősen vitatható álláspont, amint azt a későbbiekben látni fogjuk.¹⁴

A *R̥gveda*ról

Az áriják¹⁵ vallási elképzeléseiről – a rokon népek hitének analógiáin túl – a szent hagyományait őrző vallási szövegeket tartalmazó gyűjteményekből, a Védákból van tudomásunk. Ebben a megközelítésben az ind vallástörténet egyik nagy periódusát a védikus vallás korszakának szokás nevezni. Ebből az időszakból a legősibb ránk maradt szöveges emlékek a *R̥gveda* himnuszai. A védikus vallási hagyomány (*śruti*) szövegeihez sorolható a *R̥gvedán* kívül még három további Veda-gyűjtemény (*Yajur*-, *Sāma*- és *Atharvaveda*), a *brāhmaṇák*, az *āraṇyakák* és az *upaniṣadok*.

A Védák nemzedékről-nemzedékre történő szóbeli áthagyományozása sokáig a papi iskolák feladata volt. A speciális memorizációs technikáknak köszönhetően a *R̥gveda-saṃhitā* szövege¹⁶ (más *saṃhitā*kkal ellentétben) egészében, a Śākalya-iskola által hagyományozott formában maradt fenn.¹⁷

A későbbi generációknál a változatlan forma megtartása és a megfelelő értelmezés igénye miatt jöttek létre bizonyos hangtani szövegek (*śikṣā*), melyek a helyes kiejtéssel, intonációval, a védikus időmértékkel és a hangok illeszkedési szabályainak kérdéseivel foglalkoztak. Ilyen hangtani szempontokat figyelembe vevő és korai szövegmagyarázó hagyományozási formáknak tekinthetők a *saṃhitāpāṭha* és *padapāṭha*¹⁸ szövegek is.¹⁹ A

¹³ Vö. JAMISON – WITZEL 1992, 7. „An up-to-date, philologically sound translation of the entire text, incorporating the grammatical and semantic progress that has been made in recent decades, would be extremely welcome.”

¹⁴ Uo. 53.

¹⁵ A kutatók mai álláspontja szerint a *R̥gvedában* is megjelenő áriják az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó indo-iráni nyelveket beszélő népcsoport lehetett, amely feltehetően a Kr.e. 2. évezredben közép-ázsiai szálláshelyéről, az andronovói kultúra területéről több hullámban keleti és nyugati irányba rajzott ki. Egyik hullámuk a 2. évezred közepén délkelet felé indulva meghódította az indiai szubkontines és Irán nagy részét, ahol kultúrájuk keveredett a helyi népek hagyományaival. Lásd SCHMITT, R: „Aryans”. *Encyclopædia Iranica*, Vol. II, Fasc. 7, (1987) 684-687. old. [http://www.iranicaonline.org/articles/aryans. Elérése: 2012. 03. 30.]

¹⁶ A főbb kiadásokat lásd. GONDA 1975, 8. 7. lábjegyzet.

¹⁷ A többi *saṃhitā* esetében többféle recenzióról is van tudomásunk, azonban némelyikük csak töredékes formában maradt fenn vagy csupán csak a hagyományozó iskola nevét ismerjük. A *R̥gvedát* is több iskola hagyományozta (Bāṣkala, Āśvalāyana, Śāṅkhāyana és Māṇḍūkya), azonban ezek szövegei nem maradtak ránk. Vö. GONDA 1975, 16. és JAMISON – WITZEL 1992, 6. „...two [schools] about which we know something more than just their names are the Bāṣkala and the Māṇḍūkya schools, see Scheftelowitz, 1906.”

¹⁸ Egyes kutatók Śākalyának tulajdonítják a *padapāṭha* összeállítását is. Vö. GONDA 1975, 16.

¹⁹ A *saṃhitāpāṭha* szövegek alkalmazzák a mássalhangzó- és magánhangzó-illeszkedési szabályokat (*saṃdhi*), illetve folyamatos a szövegek olvasata. A *saṃhitā* szövegek már fonetikai szabályok figyelembevételével készültek, így azonban gyakran sérült a himnuszok eredeti metrum szerinti kiejtése. A *padapāṭha* szövegek

Ṛgvedához ezen kívül más szövegeket, például szó- és kifejezéslistákat is csatoltak, mint amilyen a *Nighaṇṭu* is.²⁰

A szövegek datálását igen megnehezíti, hogy a védikus korból nem állnak rendelkezésünkre szilárd történelmi adatok. Az egyik lehetséges megközelítés a datáláshoz a védikus és más rokonnyelvű irodalom (pl. *Aveszta*) összehasonlító nyelvi elemzése. Egy másik lehetőség a csillagászati alapú kormeghatározás. 1899-ben H. Jacobi és B. G. Tilak vizsgálataik alapján a Kr.e. 4500-2500 közötti időszakot valószínűsítették mint a *Ṛgveda* megalkotásához vezető kulturális korszakot.²¹ Így véleményük szerint az első fennmaradt himnuszok Kr. e. 3000 körül keletkezettek.

Más szempontból e korai datálás ellen szólhat a *Ṛgveda Avesztával* való tartalmi és nyelvi rokonsága, mely mű nem keletkezhetett korábban, mint a Kr.e. I. évezred első századai. Mindezeket figyelembe véve a *Ṛgveda*-himnuszok nyelvezetük és az *Avesztával* lévő kapcsolataik alapján a Kr.e. 1200 és 1000 körüli korszakra tehetők.

Az egyetlen teljes egészében fennmaradt *Ṛgveda* recenzió a hagyomány szerint a már említett Śākalya-iskola által orális tradícióból összerendezett gyűjtemény (*saṁhitā*), mely tíz nagyobb egységből, könyvből, ún. *maṇḍalából* áll. Azonban a szöveg már korán többféle olvasatban hagyományozódott (pl. *saṁhitāpāṭha*, *padapāṭha*, *kramapāṭha* és *jaṭāpāṭha*). A *Ṛgveda* lejegyzésének pontos dátuma bizonytalan, feltételezések szerint nem korábbi mint a Kr. e-i 2. század.²² A himnuszok tartalmát segíthet megérteni Yāska, a Kr.e. 5-6. századi grammatikus szövegmagyarázó műve, a *Nirukta*, valamint a *Ṛgvedához* írt egyik legismertebb középkori kommentár, mely a 14. században élt Sāyaṇa nevű szerzőtől származik.

A *Ṛgveda-saṁhitā* 1028 időmértékes verselésű *sūktából* (himnusból) áll, melyet a már fentebb említett tíz *maṇḍalába* (körbe) rendez.²³ A *saṁhitā* összesen 10462 versszakot

azonban szintén egyfajta szövegértelmezésnek tekinthetők, mivel itt elemezve jelennek meg a hangösszeolvadás és hasonulás előtti alakok, visszaállítva a kiejtett magánhangzókat és értelmezve az összetettebb ragozott vagy képzett alakokat. Vö. GONDA, 1975, 16-17.

²⁰ A himnuszokban előforduló egyes szavakat, kifejezéseket gyűjtöttek benne össze. Például egy jelentés köré valamilyen adott szempont alapján csoportosítható főneveket, igéket, mellékneveket. (Pl. Ušas tizenhat jelzője: *Nighaṇṭu* 1.8)

²¹ Vö. GONDA 1975, 21.

²² GONDA 1975, 18.: „The Arabian author al-Birunī (11th cent.) mentions a Veda recently written down in Kashmir (for details: Renou, E. V. P. VI, p. 46). For some notices on Vedic manuscripts—which, generally speaking, are not old—e.g. L. von Schboedeb, at S. B. Vienna Acad. 133 (1896), 11, p. 30 and ZDMG 51, p. 666.”.

²³ A 1028 himnusz tartalmazza a 11 himnusból álló ún. *Vāḷakhilyát* (csatolt himnuszokat), amelyek a kéziratokban általában a VIII. *maṇḍala* végéhez vannak hozzáfűzve.

tartalmaz, de az egyes himnuszok változó hosszúságúak. A legrövidebb (I.99) egy, a leghosszabb (IX.97) ötvennyolc versszakból áll.²⁴ A gyűjtemény magját hat homogén *maṇḍala* (II –VII.) alkotja. Általában „családi könyveknek” nevezik őket, mivel a hagyomány szerint megalkotásukhoz egy-egy család neve fűződik.²⁵ Ebben a csoportban az első himnuszok mindig Agnihoz szólnak, ezeket követik az Indrához szóló himnuszok, majd ezután következik a többi isten. Az I. könyv két nagyobb egységre tagolható, a második fele a „családi könyvekkel” állítható rokonságba, míg az első fele a VIII. *maṇḍalával* mutat jelentős hasonlóságot. A VII. *maṇḍala* szerzője feltehetően szintén egy család (*Kaṇva*), de a himnuszok nyelvezetükben és ritmikájukban is eltérnek a korábban említett *maṇḍala*-csoporttól. A IX. könyv kizárólag a szóma-áldozattal kapcsolatos himnuszt foglal magába, míg a „családi könyvek” egyike sem tartalmaz *soma pavamā*hoz intézett himnuszt.²⁶ A X. *maṇḍala* noha ugyanannyi himnuszt tartalmaz (191) mint az I., tematikája és a himnuszok nyelvezete eltér a korábbi kilenc könyvtől.

A himnuszok keletkezési idejének meghatározása szintén nem egyszerű feladat, de segíthet a *maṇḍalák* közötti szerkezeti, nyelvi és tartalmi összehasonlító elemzés. A legrégebbiek a II-VII-ig terjedő könyvek, a IX. könyv körülbelül szintén egyidős lehet velük. Az első hozzátoldás az I. könyv második fele lehetett, ezt követte a VIII. könyv és az I. könyv első fele. Valószínűleg, a nyelvészeti vizsgálatok biztonsága szerint, a X. könyv került a legkésőbb a gyűjteménybe.²⁷ Azonban még ez a könyv is tartalmazhat nagyon archaikus himnuszt.

A védikus vallásról a Ṛgveda alapján

A védikus vallás legrégebbi és legfontosabb forrásainak tekinthetjük a *Ṛgvedát*, melyben a hagyomány szerint harminchárom istenséget különböztetnek meg. Valójában ennél jóval több istenség bukkan fel a himnuszokban.²⁸ Az istenábrázolás ekkor feltehetően nem volt jellemző. A védikus vallás középpontjában az áldozat állt. A rituálénak nem voltak állandó helyszínei, vagy az áldozatkérő (*yajamāna*) házában, a nagyobb szertartásokat pedig külön kijelölt területeken végezték, alkalmi építményekben. Az áldozat legfontosabb kellékei a három tűz és *soma* nevű, valószínűleg hallucinogén vegyületeket tartalmazó növényből préselt lé, amit

²⁴ GONDA 1975, 9.

²⁵ GONDA 1975, 9-10.

²⁶ Uo. 11.

²⁷ GONDA 1975, 12.

²⁸ Vö. JAMISON – WITZEL 1992, 56.

italáldozatként használták. Így nem meglepő, hogy a korai himnuszok leginkább Agnihoz (a tűzistenhez) és Somához szólnak. Mindketten megjelennek mint istenek és ők maguk az áldozati tűz és a kipréselt soma-lé (áldozat) is. Agni mint tűz, az áldozat égbe juttatásának is eszköze.

A védikus isteneknek legalapvetőbb osztályozása a világegyetem hármas felosztásának képzetén – Menny, Levegő(ég) és Föld – alapszik a *Rgvedá*ban. Az égi szférához tartozó istenek Dyaus (Ég), Varuṇa (Eskü), Mitra (Szerződés), az Ādityák, Sūrya (Nap), Savitr (Nap-istenség), Pūṣan, Viṣṇu, az Aśvinok (gyógyító isten-ikerpár), Uṣas (Hajnal) és Rātrī (Éj). A levegő istenei Indra, Rudra, a Marutok (Vihar-istenek), Vāyu vagy Vāta (Szél), Apām Napāt, Parjanya (Eső) és Āpas. A földhöz tartozó istenek között említhető Pṛthivī (Föld), Agni, Bṛhaspati és Soma. Mellettük megjelenik még néhány folyóisten úgymint Sindhu (Indus), Vipāś és Sarasvatī.²⁹ A főleg hímnemű istenekből álló panteonban csupán jelentéktelen szerepet játszott néhány istennő. A későbbi hinduizmusban kiemelkedő Sarasvatīhoz mindössze két himnusz szól, akárcsak Vāchoz, a beszéd istennőjéhez. Emellett egy-egy himnusz dicséri Pṛthivīt, Rātrīt és Araṇyānīt.³⁰ Közülük emelkedik ki Uṣas, a hajnali-istennő, aki jelentős szerepet tölthetett be a védikus hajnali-reggeli rituáléban (*Prātaranuvāka*).³¹

Tehát egyfelől a védikus istenek képviselik a természet fő erőit és hatalmuk van az emberek élete felett. Jó néhány isten azonban inkább antropomorf jellemzőkkel bír (Indra), illetve nem annyira egy-egy természeti jelenséget testesítenek meg, hanem az emberi, közösségi élet egy bizonyos aspektusából fontos fogalmat (Mitra). Áldozatokkal el lehet nyerni jóindulatukat. Agni megtisztít a bűnöktől, Varuṇa és Indra megtorolja a bűnt, a *ṛta*³² elleni vétkeket; ugyanakkor hozzájuk imádkoznak a természeti csapások, betegségek és az ellenség elűzéséért.³³ A himnuszokban leírt történetek gyakran homályosak, olykor mítoszokra utalnak, de nem beszélnek el azokat részletesen, főleg a megmerevedett formulákat használják ilyenkor.³⁴

²⁹ MACDONELL 1922, 12.

³⁰ A védikus istennőkről bővebben: KINSLEY 1988; UPADHYA 1941.

³¹ Bővebben lásd GONDA 1981.

³² *ṛta*: 'igazság, szabály, törvény, kozmikus rend, ami a világ egyensúlyban tartja'

³³ BROCKINGTON 2007, 35.

³⁴ Uo.33.

Uşas

A legtöbb tanulmányban, amely a védikus panteon leírására törekszik, megtalálható Uşas is, általában az éghez tartozó istenségek csoportjába sorolva. Az elemzések többsége azonban nem haladja meg az istennő jelzőinek leírását. Esetlegesen kiemelik az istennőhöz szóló himnuszok szépségét, költőiségét,³⁵ a többi istennőhöz viszonyított kiemelkedő jelentőségét a himnuszokban előforduló gyakorisága és a hajnal mint kiemelt rituális időpont miatt. Nem egy műben azonban szerepel egy-egy himnusz részletesebb elemzése is.³⁶ Néhány újabb elemzés egyszerűen régebbi összefoglalásokat emel át.³⁷ Noha szinte mindegyik elemzés kiemeli az istennő párhuzamos singulárisban és pluralisban való megjelenésének különlegességét, csak kevesen igyekeztek valamilyen magyarázattal szolgálni a jelenségre. A későbbiekben külön kitérek ezen magyarázatokra.

Uşas név etimológiáját tekintve igen archaikus indoeurópai gyökből származhat, ami alapján többen kapcsolatot találtak, nem csak a névalakban, hanem más népek mitológiai hajnal-isten alakja és funkcióköre között, pl. görög (Ēōs), római (Aurora), attikai (Heos), avesztai (Ušâ)³⁸ stb.³⁹ Ezek a szóalakok feltehetően a rekonstruált Hausös proto-indoeurópai névalakból származtathatók, és valószínűleg egy 'ragyogni, fényleni' jelentésű (*h₂us- vagy *h₂eus-) ősgyökből alakultak ki.⁴⁰ Valamint ebből a gyökből származhat az angol 'east' (kelet) és a latin 'auster' (dél) kifejezés is.⁴¹ A szanszkritban az Uşas név a 6P osztályos √vas 'ragyogni' ige gyökre vezethető vissza.⁴²

³⁵ MACDONELL 1897, 46.: „*Uşas is the most graceful creation of Vedic poetry and there is no more charming figure in the descriptive religious lyrics of any other literature. The brightness of her form has not been obscured by priestly speculation nor has the imagery as a rule been marred by references to the sacrifice.*”

³⁶ Például: O'FLAHERTY 1981; MACDONELL 1917, 1922. Továbbá lásd a Bibliográfiát.

³⁷ Vö. pl. MACDONELL 1897, 46-48. és UPADHYA 1941, 12-17.

³⁸ Uşas-szal ellentétben az Avesztában Ušâ egyetlen egyszer jelenik meg (Gāh 5.5). Vö. WEST 2007, 217. KELLENS („La fonction aurorale de Miθra et de la Daēnā.” In: Hinnells (szerk.). *Studies in Mithraism*. Rome, 1994, 165-71.) kapcsolatba hozta Daēnā (Yt 10.66) és Razištā Cistā, az utak istennőjének alakját (Yt 16) Uşas-szal, aki szintén „jól járhatokká teszi az utakat”. [<http://www.iranicaonline.org/articles/mithra-i>, Elérése: 2012. 04. 04.]

³⁹ Lásd Uşas és Mater Matuta kapcsolatához pl. BROUGH 1958, 395-399. old. És DUMÉZIL. „Religion indo-européenne. Examen de quelques critiques récentes (John Brough, I ; Angelo Brelich).” In: *Revue de l'histoire des religions* 152 (1957), 24-30.

⁴⁰ MAYRHOFFER, M. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*. Heidelberg: Winter GmbH, 1956, 236.

⁴¹ WEST 2007, 217.

⁴² A *Nirukta* kétféle etimológiát is lehetségesnek tart, a másikat a √vas 'vágyni' gyökből vezeti le. Vö. „The Vedic concept of *am̐has*.” In: GONDA (szerk.) *Selected Studies*. Leiden: E. J. Brill, 1975, 72.

Uşas nevéből adódóan szintén kettős karakterű, egyszerre jelenti magát a természeti jelenséget és az isteni személyt.⁴³ A himnuszokban ez a két karakter azonban gyakran nem válik el élesen egymástól, (állandó)jelzői mindkét aspektusát leírhatják, akár egy *pādán* (soron) belül is, árnyalják az istennő megjelenését, tulajdonságait. GONDA szerint a hajnal-himnuszok jó példák arra, hogyan keveredhetnek alig észrevehetően a hasonlatok az identifikációkkal. A himnuszokban a hajnal fénye egy ragyogó nőalakká válik, amely feloldódik az ég fényességében.⁴⁴ A mitológiai utalások szűkösségéből, a rituáléra való visszaemlékezések hiányából és a nyelv és stílus viszonylagos egyszerűségéből a kutatók arra következtettek, hogy az Uşas-himnuszok a *Ṛgveda* legrégebbi rétegeiből származnak.⁴⁵

Nézzük hát, valójában milyen jelzőkkel jelenik meg az istennő a himnuszokban és ebből következően milyen funkciói lehetnek.

Az istennő jelzői

Uşas a keleten feltűnő, aki felfedi bájait (*vakṣo' nodhā ivāvir akṛta*, I.124.4),⁴⁶ fényekkel érkezik (*jyotiṣāgāt*, V.80.5), fénybe öltözött (*jyotiṛ vasānā*, I.124.3) és elúzi a sötétséget és az ellenségeskedést (*apa dveṣo bādhamānā tamāmsy*, V.80.5). Fiatal, újra és újra születő (*punaḥ-punar jāyamānā*, I.92.10) és soha nem öregedő, halhatatlan (*ajarāmṛtā*, I.113.13). Az egész világnál korábban kel (*pūrvā viśvaśmāḍ bhuvānād abodhi*, I.123.2), ő ébreszt fel minden teremtményt.

Ő minden lélegzet és élet (*viśvaśya hi prāṇaṇaṁ jīvaṇaṁ*, I.48.10 = I.49.3), aki megmutatkozik minden létezőnek, és új életet adományoz (*navyaṁ āyur dadhānā*, VII.80.1-2). Megmutatja az emberek útját, jól járhatóvá teszi az utakat (*kṛṇoti viśvā'supathā'sugāny*, VI.64.1). Elhárítja a gonosz lelkeket (*yāvayaddveṣā*, I.113.12) és feltárja a sötétség által elrejtett kincseket (*spārhā vasūñi tamasāpaḡūlhāviṣ kṛṇvanti*, I.123.6), valamint nagylelkűen szétoosztja a javakat (*agraṁ-agraṁ id bhajate vasūñām*, I.123.4).

⁴³ MACDONELL 1897, 2.: „When the name of the god is the same as that of his natural basis, the personification has not advanced beyond the rudimentary stage. Such is the case with Dyaus, Heaven, Prthivī, Earth, Sūrya, Sun, Uşas, Dawn, whose names represent the double character of natural phenomena and of the persons presiding over them.”

⁴⁴ GONDA 1975, 257.

⁴⁵ Vö. GONDA 1975, 164.

⁴⁶ WEST, 2007, 221.: „...she uncovers her bosom like a courtesan”. Gonda azonban megjegyzi: „One should not, on the strength of RV, 1, 124, 7, [*abhrāteva' puṁsa eñi pratīcī gārtārug*] follow PISCHEL, V.S.I, p. 196 in assuming her to be depicted as a courtesan.” GONDA 1975, 163.

Ugyanakkor szintén ő az, aki minden megjelenésével elpusztítja, megrövidíti a halandók életét (*martas̥ya devī jarayanty āyuh̥*, I.92.10), mint a szerencsejátékos az ellenfelet (*śvaḡhnīva kṛtnur vija āminānā*, I.92.10)

Uṣas fényes sugarai úgy jelennek meg, mint a tehenek csordái (*paśūn na citrā śubhagā prathānā*, I.92.12).⁴⁷ Soktehenű (*goṃatī*, I.92.14), úgy is nevezik: „a tehenek anyja” (*mātā gavām*, IV.52.2 = VII.77.2). Vöröses sugaraival messzire szerteszét ragyog (*urviyā vi bhāsi*, VI.64.2).⁴⁸ Ő a fénylő, a ragyogó (*vibhā*, *bhāsvatī*, I.113.2; *uṣaso viroke*, III.5.2), a fehér (*śvetyā*, I.113.2), a vörös (*aruṇā*, *aruṣī*, I.92.2), az aranyszínű (*hiraṇyavarṇā*, III.61.2; VII.77.2), a sokszínű (*vyēnī* V.80.4). És ő a bőkezű (*maghonī*, I.113.17), a csodás ajándékokat adó (*citrāmaghā*, VII.77.3), a szép (*śubhagā*, III.61.4), és a jóindulatú, kedves (*sumnāvarī*, I.113.12). Igazságban és törvényben (kozmikus rendben) született (*r̥ējāḥ*, I.113.12) a törvény védelmezője (*rtapā*, I.113.12), ő a nem hibázó (*asredhantī*, V.80.3).⁴⁹

Uṣas az isteneknek is jó ügyet szolgál, amikor felébreszti híveiket, hogy meggyújtva a szent tüzet áldozzanak számukra. Ő viszi a soma-italt az istenekhez, ezért az isteneket olykor úgy is nevezik: „az Uṣas által felkeltettek” (*devām̐ uṣarbudhaḥ*, I.14.9). Jelképesen úgy is megjelenik mint az istenek anyja (*mātā devānām*, I.113.19), s mint ilyen, Aditi vetélytársa. Másutt Uṣas az istenek szeme (*devānām̐ cakṣuh̥*, VII.77.3.).

Uṣas kocsiban vagy szekérben születik (vagy az égben: *divijā*, VII.75.1), amely ragyogó (*candrarathā*, III.61.2), ékesen feldíszített (*supesaśam̐*, I.49.2) és önmagától befogatott (*svadhayā yuyamāṇam̐*, VII.78.4). Uṣas néha vöröses vagy fehér paripán érkezik (*śvetam̐ nayanāntī sudṛśīkam̐ asvaṃ*, VII.77.3), néha teheneken vagy bikákon (*yunkte gavām aruṇānām̐ anīkam*, I.124.11).

Legtöbbször Sūrya, a Nap feleségeként említik (*kadā no devīr amṛtas̥ya patnīḥ sūro varṇeṇa tatanann uṣāsaḥ*, IV.5.13),⁵⁰ vagy anyjaként (*uṣaso vibhātīḥ | ajījanan sūryam̐*, VII.78.3). Āditya Bhaga nővére (*bhagas̥ya svasā*, I.123.5), Varuṇa nőrokona (*varuṇas̥ya jāmīr*, I.123.5), Rātrī, az Éj nővére (dualisban gyakran előforduló összetétel az *uṣāsānaktā* pl.

⁴⁷ WEST 2007, 223.: „Uṣas too yokes oxen or cows (RV 1. 92. 2, 124. 11), but these are specified as red ones, and are certainly not our farm animals but pictorial metaphors for the red clouds or rays seen at morning light. Elsewhere the Dawns themselves are likened to cows (4. 51. 8, 52. 5; cf. also 1. 92. 4, 12).”

⁴⁸ Vö. MACDONELL 1897, 47-48.

⁴⁹ GONDA 1959, 98-104.

⁵⁰ OSBORNE hasonlóságot lát a görög Napisten, Apollón és Daphné, valamint Sūrya és Uṣas kapcsolata között. Vö. OSBORNE 1914, 67.

I.122.2, ritkábban *naktoṣāsā'* pl. I.113.3),⁵¹ kísérői az Ásvinok (*sajūr aśvibhyām uṣasā'*, I.44.2). Ő az égen született, az Ég leánya (*dīvo duhitā*, VII.75.4). Az istennőt gyakran kapcsolják össze a himnuszok Agnival, minthogy a védikus szent tüzet is hajnalban gyűjtják meg.⁵² Egy himnuszban kapcsolatba hozzák a Holddal, amely szintén mindig újra születik, és megelőzi a hajnalt az új nap előhírnökeként (*navo-'navo bhavati jāyāmāno 'hnām ketur uṣasām etsy agram | bhāgam devebhyo vi dadhāty āyan pra cāndramās tirate dīrgham āyuh ||*, X.85.19).⁵³

Láthatjuk tehát, hogy a hajnal-istennő szerepköre valójában igen összetett. Nem csupán pozitív (ragyogó, jóindulatú, adakozó), hanem negatív aspektusai is vannak (figyelmeztet az emberi élet végeességére). Strukturálja az időt, azonban nem csak a napoknak, hanem az évnek, az emberi életnek, az egész kozmosznak egyfajta keretet ad. Antropomorf megjelenésében is többféle karakterben tűnik fel. Hol elbűvölő fiatal hajadon, hol az ellenséget (sötétséget) elűző gyors harcos (*apejate sūro asteva śatrūn*, VI.64.3). Olykor úgy jelenik meg mint táncosnő (*nṛtūr iva*, I.92.4) vagy mint engedelmes feleség (*jāyeva patya' uśatī*, I.124.7).

GONDA kiemel és elemmez néhány gyakran visszatérő, Uṣasra jellemző attribútumot és leíró nevet, amely a *Nighaṇṭu*-ban is szerepel, és még ő maga is kiegészíti jónéhány gyakori jelzővel.⁵⁴ Véleménye szerint olyan melléknevek társulnak leggyakrabban az istennőhöz, amelyek jótékony funkcióit,⁵⁵ bőkezűségét,⁵⁶ újjáéledő és újjáélesztő természetét,⁵⁷ a vitalitást, ragyogást⁵⁸ és ellenség-elhárító, védelmező szerepét fejezik ki.⁵⁹

Hopkins a *Ṛgvedā*-ban megjelenő színekről írt tanulmányában többször idéz olyan igéből képzett, színjelentéssel is bíró mellékneveket, melyekkel gyakran jellemzik a hajnalt.⁶⁰ Leggyakrabban a $\sqrt{bhā}$, az $\sqrt{arc}$ és a $\sqrt{vas}$ 'ragyogni, fényleni' jelentésű ige-egyökökből képzett alakok (*vibhā*, *vibhāvarī*, *arjunī*, *ruśat[paśu]* stb.) jelennek meg Uṣas neve mellett. Hopkins szerint a 'ragyogás'-on kívül színre vonatkozó jelentésárnyalatokat is tartalmaznak a képzett

⁵¹ *nakta*: 'éjszaka'

⁵² MACDONELL 1917, 92.

⁵³ Uő. 1897, 48.

⁵⁴ GONDA 1959, 96-105. A *Nighaṇṭu*-ban szereplő jelzők: *vibhāvarī*, *sūnarī*, *bhāsvatī*, *odatī*, *citrāmaghā*, *arjunī*, *vājinī*, *vājinīvatī*, *sumnāvarī*, *ahanā*, *dyotanā*, *śvetyā*, *aruṣī*, *sūnṛtā*, *sūnṛtāvatī*, *sūnṛtāvarī*. Lásd *Nighaṇṭu* 1.8

⁵⁵ Vö. Uo. 98.

⁵⁶ Vö. Uo. 100.

⁵⁷ Vö. Uo. 99.

⁵⁸ Vö. Uo. 103 és 104.

⁵⁹ Vö. Uo. 103.

⁶⁰ HOPKINS 1883, 167-182.

alakok, úgymint azt már fentebb is említettük. Főként a fehér, a vörös és az arany árnyalataival írják körül a hajnalt,⁶¹ illetve a fehér, a vörös, vagy vöröses-fehér színek jelennek meg a hajnal lovainál, bikáinál is.⁶²

A Hajnal és az Éj

Egy rövid bekezdés erejéig szeretnék kitérni a hajnal és az éj, Uşas és Rātrī kapcsolatára a *Ṛgvedā*ban. Érdekes jelenség, hogy igen gyakran fordul elő az istennő-pár szóösszetételben duálisban (*uṣāsānaktā*’ vagy *naktoṣāsā*’), míg magához Rātrīhoz csupán egyetlen himnusz szól.⁶³ Az istenek duális párosítása nem ritka a *Ṛgvedā*ban (pl. *mitrāvaruṇau*, *dyāvāprthivī*, *indrāgnī*) és az éjszaka és a nappal, a sötétség és a fény mint ellentétes pólusok ilyen módú összekapcsolása sem meglepő momentum, azonban vizsgáljuk meg közelebbről a problémát, milyen összefüggésben áll egymással valójában a két istennő.

Uşas és Rātrī égi leányok (*yoṣaṇe dīvye mahī*, VII.2.6; X.110.6); olyanok mint két feleség, akik a reggeli imát gyarapítják (*patnīva pūrvahūtim vāvṛdhadyā*, I.122.2); tejben gyarapodók (*sudughe payaśvatī*, II.3.6). Változtatva színeiket, egy gyermeket táplálnak, aki az ég és a föld között ragyog (*varṇam āmemyāne dhāpayete śīṣum ekaṁ samīcī*, *dyāvākṣamā*’ *rukmo antar vi bhāti*, I.96.5). Sugárzó anyái a törvénynek (*yahvī ṛtasya’ mātarā*, I.142.7); váltakozva jelennek meg, minden élőlényt ők serkentenek (*uta tye devī subhage’ mithūdrśoṣāsānaktā jagatām apījuvā*, II.31.5).

MACDONELL szerint Rātrī a hajnal ellentétéként jöhetett létre, de nem mint a világosság negatív, sötét oppozíciója, sokkal inkább egy védelmező istennő, aki szemeivel, a csillagokkal világít éjszaka és akihez védelemért lehet fohászkodni.⁶⁴

⁶¹ HOPKINS 1883, 168.: „Among the verbs of shining, glancing we must include the most frequent of them, *vas*, with its many derivatives (*usr*, *us*, *usas*, the *aurora*); the adj. formed from the same stem, *vivasvan*, *vivasvat*, and the possibly connected *usra*, *usriga*, *ustr*, *ustra*, all of which unite the idea of glancing to the indistinct suggestion of the red glow of morning, and so substantively the dawn; or to that of the red gleam of ox and steer, etc., and so substantively *ox*, *buffalo*.” 169.: „...the form *śyeta* seems to mean reddish white, as the feminine *śyeni* is the *aurora*, and the adj. itself is applied to the colors that appear at the rising and the setting of the sun, and to the fire.” 173.: „It is [*aruṇa*] applied to the dawn, the sun, the soma (plant), the color of the wolf and cattle, and means as substantive the red-yellow cow (dawn). As compound adj. it appears in *arunāśva*, of the horses (cf. *aruṇī*) of the Maruts, and as *varṇa* (I 73, 7, *naktāca cakrur uṣasā virūpe kṛṣṇamca varṇam aruṇamca samdhuḥ*) is the glow of dawn in antithesis to the blackness of night.”

⁶² Uo. 173.: „...*aruṇa* in the fer. as substantive, *aruṣī*, meaning red cow (dawn).”

⁶³ Érdekes jelenség, hogy duálisban mindig a *nakta* szóval szerepel az éj, míg singularisban Rātrī szerepel.

⁶⁴ MACDONELL 1897, 124.: „She is not conceived as the dark, but as the bright starlit night. She shines manifoldly with her eyes. Decked with all splendour, she fills the valleys and heights, driving away the darkness with light. At her approach men return home like birds to their nests. She is invoked to keep away the wolf and

A himnuszokban a két istennő gyakran úgy jelenik meg mint két nővér, akiknek egy az elméjük, de különböző színűek, akiknek az útja egy és végtelen (I.113.3).⁶⁵ Vagy úgy jelennek meg mint olyan tehén, mely kétszínű tejet ad (I.186.4 és III.55.12).⁶⁶ WEST szerint kölcsönös váltakozásuk miatt nevezik őket testvéreknek, noha téved abban, hogy Rātrī nem viselné ugyanúgy az 'Ég leánya' jelzőt.⁶⁷ WILSON a *Ṛgveda* I.113.1. versszakával kapcsolatban megemlíti, hogy ebben az esetben Rātrī, az Éj, nemcsak a Nap utóda, hanem a Hajnal szülőjeként, méheként is értelmezhető (*yathā prasūtā savītuḥ savāyaṁ evā rātry uṣase yonim āraik*).⁶⁸ HOPKINS nem tartja elég jelentős istennőnek Rātrīt ahhoz, hogy az szervesen a panteonhoz tartozzon, mivel a családi könyvekben nincsen hozzá intézet himnusz, csak a későbbi X. *maṇḍalában*. Csupán a hajnal társa, illetve a hajnalt megelőző jelenség.⁶⁹

Az egyetlen Rātrīhoz szóló himnuszban is érezhető egyfajta összemosódás a két istennő között (X. 127). Több jelző, kifejezés is felbukkan, amely Uṣas himnuszaiban is jellemző. Megjelenik maga Uṣas is, mintha a himnusz félig őhozzá (is) szólna. Ugyanakkor a naplementét, az alkony fényeit is hasonló melléknevekkel jelenítették meg. Uṣas az alkonyatot, a naplemente fényeit is jelentheti (X.127.7).⁷⁰

Tehát a védikus Éj nem a Hajnal sötét ellentétpárja, sokkal inkább vele szimbiózisban, bikondicionális viszonyban létező fenoména, mely egyfelől biztosítéka az új hajnalnak, az új napok eljövételének, a világ megújulásának és egyensúlyának; másfelől a fent említett himnuszokban mintha éppen arra utalnának, hogy Uṣas és Rātrī szétválaszthatatlanul egy, bár

the thief, guiding her worshippers to safety. Night probably became a goddess by way of antithesis to Dawn, with whom she is invoked in several verses as a dual divinity."

⁶⁵ UPADHYA 1941, 19.: „They are two sisters, of one mind but of different colour, whose path is the same and endless,...” *ṚV* I. 113. 3

⁶⁶ WEST 2007, 224.: „In other hymns we read that ‘Dawn and Night are as a cow good for milking: in the course of one day I measure out my song, in different-coloured milk at that (one) udder’, that is, in light and darkness (1. 186. 4); ‘where mother and daughter, the two milch cows, together feed (their calf)’ (3. 55. 12); 98 ‘may the Dawns ever shine for us . . . being milked of ghee’ (7. 41. 7).”

⁶⁷ WEST 2007, 219.: „The corresponding Vedic word is used of Night and Dawn together when they are called *yoṣaṇe dīvyē* or *dīvyē yoṣaṇe*, ‘the two heavenly maidens’ (*RV* 7. 2. 6; 10. 110. 6). Because of their equal alternation they are often treated as sisters (1. 113. 3, 124. 8; 7. 71. 1, etc.), although Night would not be called daughter of Dyaus.” Ebben a szakaszban West tehát azt állítja, hogy Rātrīt nem nevezik az 'Ég leányának,' azonban lásd a *duhitar divaḥ* kifejezést a *ṚV* X.127.8 versszakban: *upa'te gā ivākaṛaṁ vṛṇīṣva duhitar divaḥ | rātri stomam na jigyuse* 'll.

⁶⁸ WILSON 1888, 277.: „That is, when the sun sets, the night comes on; or it is generated by the setting of the sun, and may figuratively be termed his offspring; and, in like manner, as the precursor, night may be termed the parent, or womb, of the dawn.”

⁶⁹ Vö. HOPKINS 1895, 179. és: „Dawn here [*RV* X.127] pays Night for the latter's matutinal withdrawing by withdrawing herself. Strictly speaking, the Dawn is, of course, the sunset light conceived of as identical with that preceding the sunrise { *uṣas*, 'east' as 'glow'}.”

⁷⁰ MONIER-WILLIAMS 2011, 220: *uṣas* 'the evening light'; *uṣasas* 'daybreak, dawn, twilight'.

BÖTHLINGK – ROTH 1990, 1011: *uṣas* 'von der Abendröthe'

bizonyos aspektusaikban, megjelenésükben mégis kétfélék, váltakozók (főleg a színükben, *varṇam āmemyāṇe*). Ebben az egységben, ami bizonyos folyamatos dinamikusságot is magába foglal, elképzelhető, hogy a nappalok és éjszakák folyamatos, dinamikus váltakozásáról, felcserélődéséről van szó, tehát az Időről.

A pluralis probléma (nyelvtani kérdések, válaszok, vélemények)

A rövid bevezető után szeretnék rátérni dolgozatom főtémájára, vagyis annak a jelenségnek a körüljárására, hogy miért fordulhat elő a *Ṛgveda* Uşas-himnusaiban Uşas istennő egyes és többes számban is. Pontosabban mi lehet a magyarázata annak, hogy igen gyakran éppen a hajnalt említik többes számban. Maga az *uşas* 'hajnal' szó nominatívus pluralis-i alakja sem problémamentes, többféle alternatív alakban fordul elő: *uşasaś* vagy *uşāsaś*.⁷¹ Sokszor csupán a hangsúly segít eldönteni, hogy milyen esetben és számban álló alakról van tulajdonképpen szó.

A Uşas név pluralis-ban történő említésére többféle magyarázat is született a *Ṛgveda*-kutatás története folyamán. Többen, többféle irányból igyekeztek megközelíteni a pluralis kérdését, azonban viszonylag kevés kutató foglalkozott mélyrehatóan a problémával. Az eddigi eredményekből összefoglaló tanulmány eddig nem készült. Ezért a következőkben szeretném áttekinteni és bemutatni a magyarázatok főbb irányait, képviselőit, esetleg a magyarázatokra adott reflexiókat.

Vizsgálatom során a magyarázatok öt különböző csoportját állapítottam meg a keletkezésük ideje és környezete szerint (modern és ókori vagy középkori, illetve indiai vagy európai/amerikai), illetve aszerint, hogy milyen fő szempont mentén magyarázzák a többesszám megjelenését. Azonban egyes csoportok között lehetnek átfedések. Némely elmélet mellett több kutató neve is felsorolható, némelyik elmélet mögött azonban csak egy kutató áll, én mégis fontosnak tartottam megemlíteni, ha valamilyen újféle szemponttal szolgáltak a pluralis-problémához. A csoportok tehát a következők:

- I. Ókori, középkori interpretációk
- II. Uşas mint születés és újraszületés
- III. Régi és új Uşasok
- IV. Uşas mint fények
- V. Uşas mint évszakok

⁷¹ Lásd MONIER-WILLIAMS 2011, 220. *uşas* szócikk

I. Ókori, középkori interpretációk

Az egyik legkorábbi magyarázat Yāskától származik a *Ṛgveda* I. 92. Uṣas-himnuszával kapcsolatban. Yāska itt az Uṣas név pluralisban való említését a tisztelet jelének tulajdonítja, de egy istenséget gondol mögé.⁷² Azonban felvetődhet a kérdés, hogy a többi istennél vajon miért nem jelenik meg a pluralis alkalmazása a tisztelet kifejezésére.

Már a *Ṛgvedán* belül is, a X. *maṇḍalában*, melyet általában a legkésőbbinek tartanak, felvetődik a kérdés: miért lehet sok Uṣas? „Hány tűz [pluralis] van, hány Nap [pluralis] van, hány hajnal [pluralis] van és hány víz [pluralis]?” (*katy agnayaḥ katī sūryāśaḥ katy uṣāśaḥ katy u'svid āpaḥ*, X.88.18). FÓRIZS szerint a kérdésekre a válasz a *Vāḷakhilyában*, a VIII.58.2 versszakban található:⁷³ „Egy csak a tűz, de sokféleképp szított, egy a Nap, de átjárja a mindenséget. Egy a Hajnal, de az egész világot beragyogja, egy biz ez [a víz], de mindent belep.” (*eka' evāgnir bahuḍhā samiddha ekaḥ sūryo viśvam anu prabhūtaḥ | ekaivośāḥ sarvaṁ idaṁ vi bhāty ekaṁ vā idaṁ vi babhūva sarvaṁ ||*)

II. Uṣas mint születés és újraszületés (folytonosság, stabilitás és örökkévalóság)

MACDONELL magyarázata szerint a hajnal, illetve a hajnal fényének mindennapi megjelenésének, visszatérő-jellegének hangsúlyozása miatt szerepelhet Uṣas többes számban. (*puṛuṭamaṁ* '[fénye] nagyon sokszor visszatérő', IV.51.1).⁷⁴ Illetve a napok egymásutániságából fakadóan lehet indokolt a pluralis alkalmazása (*punaḥ-punar jāyamānā*, 'újra és újra születő' I.92.10).⁷⁵

GONDA tovább vitte MACDONELL gondolatát, szerinte Uṣas (vagy Uṣasok) napi megjelenése az élet folytonosságát is jelenti (I.113.16). GONDA rámutatott arra, hogy a visszatérő szavak, kifejezések, amelyek a hajnal vissza-visszatérését emelik ki, egyszersmind folytonosságát is előre vetítik.⁷⁶ Uṣas naponta ismétlődő megjelenése emlékeztet a rituális köteleességek napi, ciklikus elvégzésére, de a hónapok, az évszakok, évek ciklikusságát, az

⁷² ṚV 1.92.1: *etā u tyā uṣasaḥ ketum akraṭa pūrve ardhe rajaśo bhānum añjate* l. Vö. Nirukta 208. old.

⁷³ FÓRIZS 1995, 79-80.

⁷⁴ MACDONELL 1917, 93.

⁷⁵ Uo. 96-97. „...where dawn is, as usually, spoken of as a single goddess reappearing day after day, whereas in this hymn many individual dawns that appear successively are referred to.”

⁷⁶ GONDA 1975, 164. „The ever repeated assertion that Dawn has appeared on the horizon and shall continue to do so, that the goddess is always reborn, is a confirmation of Dawn's power and willingness to perform her indispensable task.” Vö. Uo. 228.

Uő. 1959, 226 és 229.

egész univerzum egyensúlyát is kifejezi. Az emberi élet végeességére is figyelmeztet, hiszen minden egyes hajnallal, nappal közelebb kerülünk a halálhoz. A IV.51. himnuszban pluralis alakban megjelenő Ušasok talán arra is utalhatnak, hogy a Hajnal többféle funkciót is betölt: „Dawn being a recurrent phenomenon, a plurality of Ušasas is invoked in 4, 51 where there is more diversity among their functions...”⁷⁷ Az említett vers kezdete a következő: „Az Usaszok, leányai az Égnek, messzire ragyogók, utat készítenek az ember számára” (*divo duhitaro vibhātīr gātum kṛhavann ušaso janāya*, IV.51.1). „Az ég leányai, ragyogó istennők, adjatok nekünk javakat, beleértve utódokat is!” (*rayim divo duhitaro vibhātīh prajāvañtam yacchatāsmāsu devīh*, IV.51.10)

Szintén a folytonosság és így az örökkévalóság aspektusát emeli ki Ušas himnuszainál UPADHYA. Ušas halhatatlan (*amṛtā*), a múltban is megjelent, jelenleg is ragyogó és ezután is ragyogni fog (*śaśvaī puroṣā vy uvāsa devy atho adyedañ vy āvo; atha vy ucchād uttarāñ anu dyūn ajarāmrta carati svadhābhih*, I.113.13).⁷⁸

WILSON inkább a kommentátorokra, elsősorban Sāyaṇára támaszkodik a pluralis kérdés megválaszolásában. Az I.48-as himnuszhoz fűzött magyarázatában megjegyzi, hogy a második szakaszban, három, véleménye szerint Ušasra vonatkozó, jelző áll nőnem többes számban (*aśvāvatīr gomatiṛ viśvasuvidō*), azonban alany nélkül. A kommentátor (Sāyaṇa) kiegészítése szerint a jelzők 'hajnal-istenségekre' (*ušo-devatāh*) vonatkoznak, amennyiben többen vannak.⁷⁹ Tehát a kommentátor véleménye szerint több hajnalt, vagy legalábbis hajnali istenséget kell feltételeznünk a többes számú alakok mögött.

KINSLEY Ušas újbóli és újbóli megjelenésében a *ṛta*, a világrend fenntartását látja az ellenséges kaotikus erők ellen, amelyek veszélyeztetik a világ rendjét: „She is associated with or moves with *ṛta*, cosmic, social, and moral order (3.61; 7.75). As the regularly recurring dawn she reveals and participates in cosmic order and is the foe of chaotic forces that threaten the world (1.113.12).”⁸⁰ Azonban a *ṛta* őrzésének feladata szinte az összes többi istenről szintén elmondható.

⁷⁷ GONDA 1959, 98.

⁷⁸ Vö. UPADHYA 1941, 14.

⁷⁹ WILSON 1888, 121.: „The three epithets (of Ušas) are all in the feminine plural, without a substantive; *aśvāvatīh, gomatiṛ, viśvasuvidah*; the Scholiast supplies, therefore, the divinities of dawn, as if there were many; Rosen supplies, *hora matutina*.”

⁸⁰ KINSLEY 1988, 7.

WEST szerint Uşas a születést képviseli. Tehát minden nap valóban egy új Hajnal születik. WEST interpretációja szerint azonban a himnuszokban közömbösen hol egy Uşasról, hol Uşasok meghatározatlan sorozatáról beszélnek.⁸¹

A fent említett szerzők mindegyike Uşas visszatérő, újraszülető-jellegét emeli ki, és ezen a szálon elindulva igyekszik megválaszolni a pluralis alak kérdését.

III. Régi és új Uşasok

Némely himnusznál a hajnal és hajnalok időbeli dimenziót is kapnak, pontosabban említést tesznek régi (elmúlt) és majd megszületendő hajnalokról.⁸² Mindkét esetben pluralisban szerepel Uşas. Elgondolkodtató, amennyiben a himnuszok úgy írják le Uşast, mint folyton újraszülető és halhatatlan istennőt, akkor hová tűnnek az elmúlt napok, megszületett Hajnalai? A pluralisban álló alakokat talán úgy is értelmezhetjük, ha feltételezzük, hogy a hajdanán született, de halhatatlan Uşasok szintén megjelennek az éppen aktuálisan születő, új hajnal mellett, így (egy végtelen folyamatként), egyre növekszik a száma a már elmúlt napok Uşasainak, ezzel indokolható a többes szám. A singularisban megjelenő alakot pedig az éppen születő, aktuális Hajnalként értelmezhetjük.

A sok-Uşas gondolata (és az örökkévalóság) mellett, azonban mindig megjelenik az emberi múlandóság, az Idő elfolyásának elképzelése is. Ahogy WHITNEY fogalmaz:

Az örömteli üdvözlések közepén, azonban, a költő visszaemlékszik a sok-hajnal képzetére, amelyek már beragyogták a földet, és arra a sokra, amelyek követni fogják őket; [és visszaemlékszik] azokra, akik tanúi voltak a korábbiaknak [hajnaloknak] és mostanra már elhunytak; és azokra, akiknek majd újra kell üdvözölniük őket [az elkövetkező hajnalokat], ha ő már nem lesz. Így vezetik el az élet elpazarlásának szomorkás gondolatához, ahogy egyik nap a másik után levonódik a halandók számára kimért időből.⁸³

⁸¹ WEST 2007, 218.: „The appearance of dawn is sometimes represented as a birth. (This really implies that each day's dawn is a different one, and in fact the Vedic poets speak indifferently of Dawn or of the Dawns as an indefinite series.)”

⁸² Lásd RV I.124.2 és I.124.9.

⁸³ WHITNEY 1853, 322.: „In the midst of such gladsome greetings, however, the poet is reminded by the thought of the many dawns that have thus shone upon the earth, and the many that are to follow them, of those who having witnessed the former ones are now passed away, and of those again who shall welcome them when he is no more; and so he is led to mournful reflections on the wasting away of life as one day after another is subtracted from the time allotted to each mortal.”

IV. Uşas mint fények

Megfigyelhető, hogy a pluralis gyakran olyan szövegkörnyezetben bukkan fel, amikor a hajnal fényeiről, ragyogásáról esik szó (pl. *ud u'śriya uşaso rocamānā asthu'*, VI.64.1).

Máshol a hajnal fényeinek szétáradását a folyók áradásához hasonlítják (*prathānā sindhuḥ na kṣoda'urviyā vy aśvait*, I.92.12) Vagy színességét hangsúlyozzák: „sokszínű fényeivel kétszeresen nagyobbodik” (*eṣā vyeñī bhavati dvībarhā'*, V.80.4). Sokszínű mint a felhők villámai (*tava śriyo 'varṣyaśyeva vidyutaś cītrās cikitra uşasām na ketavaḥ*, X.91.)

HOPKINS, akit sokat foglalkoztatott a *Ṛgvedā*ban megjelenő színek meghatározása, nem meglepő, hogy egy olyan értelmezéssel állt elő, amelyben a hajnal színei kapnak jelentős hangsúlyt. Az 1893-as tanulmányában vetette fel először a hármasság reggeli fény, Uşas hármasság megjelenési formájának lehetőségét. Az Aśvin-himnuszokkal kapcsolatban, az Aśvinok kocsijának leírása közben jegyzi meg, hogy a hármasság talán éppen a Hajnal színeire, mint különböző megjelenési formáira vonatkozik.⁸⁴ A Hajnal vagy Hajnalok színei a fehér, a vörös és a sárga (vagy arany). Az Aśvinok kocsijára felszálló Uşas színe vörös vagy egyszerűen fénylő, színjelentés nélkül. Amikor Uşas elfoglalja helyét, akkor válik a kocsi vörössé, de ezután sárga (arany) színűvé válik. A vörös (Uşas), amit a fehér követ, eltűnik a sárgában napkeltekor.⁸⁵

V. Uşas mint évszakok

HILLEBRANDT volt az első, aki 1899-ben, *Vedische Mythologie* című könyvében (BERGAIGNE és HOPKINS nézeteiből kiindulva) először azonosította a többes számban szereplő Uşasokat a *Ṛgveda* évszakaival.⁸⁶ Így Uşast nem csak a napok kezdetének, hanem az év kezdetének is tekintette. A többes számot pedig a három féle évszak különbözőségével magyarázta. Elméletét akkoriban a kritikusok elutasították, azonban KUIPER megvédte a javaslatot egy tanulmányában (1960). Ő azt a következtetést vonta le, hogy így [ha az Uşasokat évszakok megjelenítéseinek tekintjük] az Uşas-himnuszok érthetetlenek mint a vallási gondolkodás

⁸⁴ HOPKINS 1893, 270.: „The three-fold character of every thing in and about the car (i.34;118.2) may be explained by the three-fold morning light which it represents. The car rises with or just before the dawn (iii.39.3; 58.1).”

⁸⁵ Uo. „The three-fold light is white, red, and yellow. The red is the dawn which mounts the Aśvins' car, then 'gleaming,' without special color, *puruścandrā* (viii. 5. 32, the Aśvins when first appearing; their car, vii. 72.1). When dawn takes her place into the car it becomes red (i.118.5), but afterwards preëminently yellow (golden, iv.45.4; viii.5.35). The red which follows the white disappears in yellow at sunrise.”

⁸⁶ HILLEBRANDT 1899, 33-35.

dokumentumai, hacsak nem tesszük az új Év első helyére a Hajnalt. (Kuiper a védikus újév kezdetét a téli napforduló idejére helyezte.)⁸⁷

WEST azonban tovább cáfolta HILLEBRANDT nézetét. Véleménye szerint a védikus szövegek világossá teszik, hogy a Hajnal minden nap ugyanúgy jelenik meg; továbbá nincs a himnuszokban olyan részlet, amely arra utalna, hogy Uşasnak különleges kapcsolata volna egy adott, kiemelt évszakkal.⁸⁸

Két vagy három Uşas

Gyakran előfordulnak duális-i alakok is Uşas névével mint *uṣāsau*, *uṣāsā*, *uṣasā*. Ugyanakkor ebben az esetben nem két Uşasról van szó, hanem a hajnalról és az éjről, vagyis az elliptikus dualis alakba Uşas és Rātrī értendő bele, mint az a III. 4. 6. himnusznál is (*ā bhandamāne uṣasā*) olvasható.⁸⁹

Mi azonban a teendő három Uşas esetében? HILLEBRANDT, amikor a három Uşasról, mint az évszakok megjelenéséről ír, több himnuszra is hivatkozik, melyekben utalás történik három Uşasra.⁹⁰ Azonban ezek az alakok koránt sem olyan gyakoriak. A *Ṛgvedā*ban összesen két helyen fordul elő az *uṣas tiśro* vagy *tiśro uṣasas* kifejezés. Azonban az eddig megszokottnál kissé eltérőbb szövegkörnyezetben: *tiśra ājānīr uṣasas te agne*, 'három Uşas a te szülőd, Ó Agni', III.17.3. és *uṣas tiśro avardhayan nabhañtām*, 'szabály szerint a három Uşast növelték', VIII.41.3. Elképzelhető azonban, hogy ezeknél a szövegeknél nem a három Uşas istennőről van szó. Sāyaṇa szerint a VIII.41-es himnuszban a reggel, délben és este elvégzendő rituálékra vonatkozik a kifejezés. A másik himnusznál is, a kontextusba talán jobban illeszkedik hasonló értelmezés.

Nem feledkezhetünk el a három, mint a *Ṛgvedā*ban nagyon gyakran visszatérő „mágikus” szám jelentőségéről sem.⁹¹

⁸⁷ Vö. WEST 2007, 225.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ WEST 2007, 221.

⁹⁰ Vö. HILLEBRANT 1899, 33.

⁹¹ Bővebben GONDA 1975, 261.

Uşas-himnuszok listája

Uşas-himnuszok	Pluralis	Csak pluralis	Versszakok száma	Metrum
1) 1.48			16	Bṛhatī, ⁹² Satobṛhatī, ⁹³ etc.
2) 1.49			4	Anuṣṭubh ⁹⁴
3) 1.92	•		18	Jagatī, ⁹⁵ Triṣṭubh, ⁹⁶ Uṣṇih ⁹⁷
4) 1.113	•		20	Triṣṭubh
5) 1.123	•		13	Triṣṭubh
6) 1.124	•		13	Triṣṭubh
7) 3.61	•		7	Triṣṭubh
8) 4.51	•	•	11	Triṣṭubh
9) 4.52			7	Gāyatrī ⁹⁸
10) 5.79			10	Pañkti ⁹⁹
11) 5.80			6	Triṣṭubh
12) 6.64	•		6	Triṣṭubh
13) 6.65	•		6	Triṣṭubh
14) 7.75			8	Triṣṭubh
15) 7.76			7	Triṣṭubh
16) 7.77			6	Triṣṭubh
17) 7.78	•		5	Triṣṭubh
18) 7.79	•		5	Triṣṭubh
19) 7.80	•		3	Triṣṭubh
20) 7.81			6	Bṛhatī, Satobṛhatī, etc.
21) 10.172			4	Dvipadā Virāj ¹⁰⁰

⁹² 4x8, 8, 12, 8 szótag

⁹³ 4x12, 8, 12, 8 szótag

⁹⁴ 4x8 szótag

⁹⁵ 4x12 szótag

⁹⁶ 4x11 szótag

⁹⁷ 3x8, 8, 12 szótag

⁹⁸ 3x8 szótag

⁹⁹ 5x8 szótag

¹⁰⁰ 4x5 szótag

Himnusz fordítás

RV VI.64.

01a ud u' śriya uṣaso rocāmānā asthūr apām normayo ruśantaḥ |
01c kṛṇoti viśvā supathā sugāny abhūd u vasvī dakṣiṇā maghonī ||

*Felkeltek az Uṣasok hát, ragyogóként pompára,
miként a vizek fehér hullámai.
Mindent jó útvá és jól járhatóvá tesz biz,
megjelent a jótékony kedves, a bőkezű.*

02a bhadrā dadṛkṣa urviyā vi bhāsy ut te śocir bhānavo dyām apaptan |
02c āvir vakṣaḥ kṛṇuṣe śumbhamānoṣo' devī rocāmānā mahobhiḥ ||

*Boldogságot hozóként vagy látható, messzire szerteszét ragyogsz,
fényed és sugaraid az égre felszálltak.
Láthatóvá teszed a kebled, szépítkezőként,
pompával ragyogva, Ó Uṣas istennő!*

03a vahan̄ti sīm aruṇaso ruśanto gāvaḥ subhagām urviyā prathānām |
03c apejate sūro asteva śatrūn bādhatē tamo' ajiro na volhā ||

*Vöröses-fehér bikák húzzák őt, a jó szerencse-adót,
aki messzire szétterjedt.
Elűzi az ellenségeket mint a hősiek dárdás,
elkergeti a sötétséget mint a fürge kocsihajtó.*

04a sugota te supathā parvateṣv avāte apas tarasi svabhāno |
04c sā nā ā vaha prthuyāmann ṛṣve rayim dīvo duhitar iṣayadhyai ||

*Jó ösvényeid és jó útjaid vannak a hegyekben,
átkelsz a vizeken széltelenség esetén [is], Ó saját-fényű!
Ekként hozz nekünk gazdagságot gyarapodásra.
Ó szélesútú! Ó magas! Ó Égnek leánya!*

05a sā vaha yokṣabhīr avātoṣo varaṁ vahaṣi joṣam anu |
05c tvaṁ dīvo duhitar yā ha' devī pūrvahūtau maṁhanā darśatā bhūḥ ||

*Hozz nekünk te, aki hozol ajándékot, tetszésed szerint,
bikáiddal, legyőzhetetlenként, Ó Uṣas!
Ó Ég leánya, te, aki istennőként vagy,
hajnali imakor készségesen láthatóvá válsz.*

06a ut tē vyaś cid vaṣaṭer āpataṇ naraś ca ye pītubhāḡ vyuṣṭau |
06c amā saṭe vaḥasi bhūri vāmam uṣo' devi dāśuṣe martyāya ||

*Valamennyi madár fészkeből felkel
és az emberek, akik hajnalban étel-élvezők.
Az otthon lévő számára sok jót hozol
az istenfélő halandóknak, Ó Uṣas istennő!*

Összegzés

Dolgozatomban igyekeztem mind térben, mind kontextusban elhelyezni Ušashoz, a hajnal istennőjéhez szóló himnuszcsoporthoz, melyen belül az istennőnév pluralisban és singularisban való párhuzamos felbukkanásának jelenségét vizsgáltam. Az istennő jelzőinek bemutatásán keresztül illusztráltam az istennő többféle funkcióját, különböző aspektusait, illetve szoros kapcsolatát az Éj istennőjével, mely újabb jelentésárnyalattal gazdagította az istennő karakterét.

Ezután bemutattam azokat az eddigi interpretációkat, elméleteket, melyek a többes szám jelenségére igyekeztek választ adni. Noha mindegyik javaslat megfontolandó, minden kétséget kizáró megoldás azonban nem született a kérdésre.

Kiindulási hipotézisem szerint Ušas istennő nevében a váltakozó személyszám, az egyes és többes szám használata nem véletlen jelenség, nagyon is gyakorlati okai lehetnek. A leginkább elterjedt vélekedés szerint a többes szám oka, a hajnal visszatérő-jellegének, újbóli és újbóli megjelenésének hangsúlyozása lehet.¹⁰¹ Véleményem szerint ez azonban nem elég meggyőző, illetve kiegészítendő álláspont. A pluralis alkalmazása a hajnal, mint természeti jelenség megfoghatatlanságából, a hajnali fény fókuszpont nélküli szétterjedéséből (nem úgy, mint pl. a Napnál) is eredhet. Így a pluralisban használt alak olyan kontextusban fordulhat elő, amikor maga az esemény, esetleg a hajnal mint fényjelenség gyors változékonysága és sokszínűsége a lényeges momentum, nem pusztán a Hajnal, mint istennő létezése. A kutatás folytatásának egyik iránya lehet, ha HOPKINS javaslatából kiindulva részletesen megvizsgáljuk az Ušas-himnuszokban az egyes színt jelentő melléknevek, jelzők viszonyát a pluralisban álló alakokkal.

Felvetődhet a kérdés, hogy magán a *Ṛgvedán* belül, miért nem adtak magyarázatot a többes számban megjelenő istennőnévre. Elképzeltető, hogy általános felfogást tükrözött és trivialitása miatt nem érezték szükségét különösebb magyarázatnak. Lehetséges, hogy a későbbi generációk már nem értették a jelentőségét, de a tradíció, a hagyomány tisztelete megkövetelte az alak átvételét. Megvizsgálva a különböző Ušas-himnuszokat, néhány között érezhető egyfajta töredezettség, logikátlanság a versszakokban. Ennek oka talán az, hogy a későbbi himnuszok, meglévő korábbi himnuszokból lettek összeválogatva. Egy példa lehet a szerkesztésre a I. 124. himnusz második versszaka, mely az I.92. himnusz 11 és 12 sorából, valamint az I.113.15 versszakából lett összeválogatva.¹⁰²

¹⁰¹ Lásd pl. MACDONELL 1917, 93.

¹⁰² MACDONELL, A. C. W., E. H. J. 1932, 357.

Talán közelebb visz minket a megoldáshoz, ha megvizsgáljuk a szövegek rítuson belüli használatát. Esetleg az istennő többes számban való említése akkor jelenhetett meg, amikor a rituáléban egyszerre több cselekvést végeztek. Ezért a kutatás további irányként szeretném megvizsgálni a *Prātaranuvāka* nevű rituáléra vonatkozó szövegcsoporthoz,¹⁰³ mely a védikus reggeli szertartás részeként, Uśashoz, Agnihoz és az Áśvinokhoz szólt. Valamint jelen kutatásom alatt nem sikerült konzultálnom OGUIBÉNINE és PLANT műveivel nehéz beszerezhetőségük miatt. Azonban reményeim szerint hamarosan sikerül hozzájutnom a művekhez, amelyek talán új adatokkal szolgálnak a vizsgálódásaimhoz.

Az eddigi megoldási kísérletek sikertelenségének, talán az az oka és ez zavarhatja meg a kutatókat, hogy nem létezik egyetlen magyarázat, amiért olykor a himnuszok többes számban említik Uśas istennőt. Talán egy átértelmezett hagyományozódásról van szó, esetleg már maguk a későbbi generációk sem értették a pluralis alak pontos jelentését, funkcióját, más, új értelmezést adtak neki. Ez a tendencia máshol is nyomon érhető a hagyományozás folyamata során, de különösen jellemző Indiában, ahol átértelmezések sorozatai bukkannak fel.

¹⁰³ GONDA 1981

Függelék

Devanāgarī szöveg: RV VI.64 himnusz

- 01a उदु॑ श्रिय॑ उष॑सो रोच॑माना॒ अस्थु॑रपां नोर्मयो रुश॑न्तः ।
01c कृ॒णोति॑ वि॒श्वा सु॑पथा॑ सु॒गान्य॑भूदु वस्वी॑ दक्षि॑णा म॒घोनी॑ ॥
- 02a भ॒द्रा द॑दृक्ष उर्वि॑या वि भा॒स्युते॑ शोचि॑र्भानवो॒ चाम॑पसन् ।
02c अ॒विर्वक्षः॑ कृ॒णुषे शु॒म्भमा॒नोषो॑ देवि॒ रोच॑माना॒ महो॑भिः ॥
- 03a वह॑न्ति सीमरु॑णासो रुश॑न्तो गावः॑ सु॒भगा॑मुर्वि॒या प्र॑थानाम् ।
03c अपे॑जते शूरो॒ अस्ते॑व शत्रू॒न्बाध॑ते तमो॒ अजि॑रो न वोळ्हा ॥
- 04a सु॒गोत॑ ते सु॒पथा॑ पर्व॑तेष्ववाते अप॑स्तरसि स्व॒भानो॑ ।
04c सा न॒ आ वह॑ पृथु॒याम॑न्नृष्वे र॒यिं दि॒वो दु॑हितरिष॒य॒ध्यै ॥
- 05a सा वह॑ योक्षभिरवा॒तोषो॑ वरं वह॑सि जोष॑मनु ।
05c त्वं दि॒वो दु॑हित॒र्या ह॑ दे॒वी पू॒र्वहू॑तौ म॒हना॑ दर्श॒ता भूः॑ ॥
- 06a उ॒त्ते वय॑श्चि॒द्वस॑तेरप॒सन्न॑रश्च ये पि॒तुभा॑जो व्यु॒ष्टौ ।
06c अ॒मा स॒ते वह॑सि भूरि॑ वा॒ममु॑षो देवि दा॒शुषे॑ म॒र्त्याय॑ ॥

Rövidítések jegyzéke

ṚV	Ṛgveda
Yt	Yast

Bibliográfia

I. Szanszkrit szövegek

ṚV ₁	<i>Ṛgveda</i> e-text: (http://www.detlef108.de/Rigveda.htm)
Nighaṇṭu	Lásd SARUP 1967.
Nirukta	Lásd SARUP 1967.

II. Szótárak

MONIER- WILLIAMS 2011	Monier-Williams, M. <i>A Sanskrit English Dictionary</i> . Delhi: Motilal Banarsidass. [1899]
BÖTHLINGK – ROTH 1990	Böthlingk, Otto – Roth, Rudolph (szerk.) <i>Sanskrit-Wörterbuch I</i> . (Neudruck der St. Petersburg Ausgabe von 1855-1875), Delhi: Motilal Banarsidass.

III. Teljes Ṛgveda fordítások

GRASSMANN 1876-77	Grassmann, Hermann G. <i>Rig-Veda</i> . (2 vols.) Leipzig: F. A. Brockhaus.
GRIFFITH 1973	Griffith, Ralph. T. H. <i>The Hymns of the Rig Veda, translated with a popular Commentary</i> . (repr.) Delhi: Motilal Banarsidass. [Vols. I.-II. transl.: Griffith, R.T.H.; Benaras, 1862.]
MÜLLER 1849-1874	Müller, Friedrich Max. <i>Rig-Veda Sanhita, the sacred hymns of the Brahmins: together with the commentary of Sayanacharya</i> . (6 vols.) London ² 1890-92 (4 vols.) London. [Repr. 1966. Varanasi].
WILSON 1888	Wilson, Horace Hayman. <i>Rig-Veda Sanhita: A Collection of Ancient Hindu Hymns. The oldest authority for the religious and social institutions of the Hindus</i> . (6 vols.) London: Trübner [Repr. New Delhi 1977].

III. a) Részleges fordítások

MACDONELL
1917	Macdonell, Arthur Anthony. <i>A Vedic Reader for Students</i> . Oxford: Clarendon Press.
1922	<i>Hymns from the Rigveda</i> , Calcutta: Association Press.
MACDONELL,
A. C. W.,
E. H. J.
1932	MacDonell, Arthur A. – A. C. W. – E. H. J. „The Uṣas Hymns of the Ṛgveda”. In: <i>Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland</i> , 2 (1932), 345-371. old.
O’FLAHERTY
1981	O’Flaherty, Wendy Doniger. <i>The Rig Veda: An Anthology</i> , 108 Hymns, Selected, Translated and Annotated. Harmondsworth: Penguin Classics.
RENOU
1955-69	Renou, Louis. <i>Etudes védiques et Pāṇinéennes</i> . (17 vols.) (Publications de l’Institut de Civilisation Indienne, Fasc. 1, 2, 4, 6, , 9-10, 12, 14, 16-18, 20, 22-23, 26-27, 30.) Paris.
SARUP
1967	Sarup, Lakshman. <i>The Nighaṇṭu and the Nirukta. The Oldest Indian Treatise on Etymology, Philology, and Semantics</i> . Delhi – Varanasi – Patna: Motilal Banarsidass.

IV. Konkordanciák

Vedic
Concordance	Védikus konkordancia
(http://www.zinbun.kyoto-u.ac.jp/~mfujii/shiryo/concordance.txt)
BLOOMFIELD
1906	Bloomfield, Maurice. <i>A Vedic Concordance</i> . Cambridge: Cambridge Mass.

V. Általános tanulmányok a *Rgvedáról* és a védikus vallásról (monográfiák, cikkek, esszék)

- GONDA 1959 Gonda, Jan. *The Epithets in the Rgveda*. 's-Gravenhage: Mouton and Co.
- 1975 Gonda, Jan. (szerk.) *A History of Indian Literature*. Vol. I. Fasc. 1, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- 1981 *The Vedic morning litany: Prātaranuvāka*. Leiden: E. J. Brill.
- HILLEBRANDT 1899 Hillebrandt, Alfred. *Vedische Mythologie*. Breslau: Verlag von M. & H. Marcus.
- HOPKINS 1883 Hopkins, Edward W. „Words for Color in the Rig Veda”. In: *The American Journal of Philology*, Vol. 4, 2 (1883), 166-191. old.
- 1893 „Problematic Passages in the Rig-Veda”. In: *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 15 (1893), 252-283. old.
- 1895 *The Religion of India*. Boston – London: Ginn & Company Publishers.
- JAMISON – WITZEL 1992 Jamison, Stephanie W. és Witzel, Michael. *Vedic Hinduism*. h. n. (kézirat). (<http://www.people.fas.harvard.edu/~witzel/vedica.pdf>)
- KINSLEY 1988 Kinsley, David R. *Hindu Goddesses: Visions of the Divine Feminine in the Hindu Religious Tradition*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- MACDONELL 1897 Macdonell, Arthur Anthony. *Vedic Mythology*. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- 1910 Macdonell, A. A. *Vedic Grammar*. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- OSBORN 1914 Osborn, Martin E. *The Gods of India. A Brief Description of Their History, Character and Worship. The Vedic Deities*, Part A. London, Toronto: J. M. Dent & Sons, Ltd.
- UPADHYA 1941 Upadhyaya, Bhagwat Saran. *Women in Rgveda*. Benares: Nand Kishore & Bros.
- WEST 2007 West, Martin L. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: University Press.
- WHITNEY 1853 Whitney, William D. „On the Main Results of the Later Vedic Researches in Germany”. In: *Journal of the American Oriental Society*, Vol.3 (1853), 289-328. old.
- WINTERNITZ 1927 Winternitz, Moriz. *History of Indian Literature*. Vol. I: Introduction, Veda, National Epics, Purāṇas, and Tantras. Calcutta: University of Calcutta.

V. a) Magyarul a *Ṛgvedáról* és a védikus vallásról

- Naphimnuszok és tűzimák *Naphimnuszok és tűzimák. Válogatás a Rig-Véda himnuszaiból.* (O' Flaherty, Wendy Doniger. *The Rig Veda: An Anthology* c. művéből, angolból ford. Pék Zoltán) Budapest: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2001.
- BROCKINGTON 2007 Brockington, John. L. *A szent fonál. A hinduizmus folytonossága és változatossága.* (ford. Gáthy Vera) Budapest: General Press Kiadó.
- FÓRIZS 1995 Fórizs László. (vál. és ford.) *Rigvéda. Teremtéshimnuszok.* Budapest: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- PUSKÁS 2000 Puskás Ildikó. *Lélek a körforgásban. A hinduizmus születése.* Budapest: Balassi Kiadó.
- SCHMIDT 1923 Schmidt József. *A szanszkrit irodalom története.* Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- TAMASKÓ 1860 Tamaskó István. „Hymni aliquot Vedici e textu potissimum sanscritico Boethlingki Lassenii legibus metricis in latinum translati” (A himnuszokat szanszkritből latinra ford. Tamaskó István) In: *A Pozsonyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Főiskola Tudósítványa*, (1860)
- VEKERDI 1988 Vekerdi József (vál. és nyersford.) *Szanszkrit líra.* (ford. Weöres Sándor) Budapest: Európa Könyvkiadó.
- WOJTILLA 1988 Wojtilla Gyula: *A mesés India.* Budapest: Gondolat Kiadó.

VI. Uşas-tanulmányok

- BRANDES
1879 Brandes, Edvard. *Ushas Og Ushashymnerne, I Rigveda*. København: Lehmann & Stage.
- BROUGH
1958 Brough, John. „Uşas and Mater Matuta.” In: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* XXI. 1-3, (1958), 395-399. old.
- OGUIBÉNINE
1988 Oguibénine, Boris. *La déesse Uşas: Recherches sur le sacrifice de la parole dans le Rgveda*. (Originally presented as author's thesis (doctoral)-Université Jean Moulin Lyon III, 1985.) Louvain: Peeters (Bibliothèque de l'École des Hautes Études Sciences Religieuses, LXXXI).
- PLANT
1989 Plant, Andrew: *Uşas: the life and death of a goddess*. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts in Religious Studies in the University of Canterbury.
- SHEMBAVNEKAR
1935 Shembavnekar, K. M. „The Metamorphosis of Uşas”. In: *Annales of the Bhandarkar Oriental Research Institute* XVII, (1935-1936), 351-357. old.